

ТВОРЦА ПЕРАМОГІ

...Ёсць два шырока распаўсюджаныя міфы пра Вялікую Айчынную вайну. Першы — што вайна была выйграная дзякуючы выключнаму таленту таварыша Сталіна. Другі — што вырашальную ролю ў перамозе адыграў маршал Жукаў.

Мы не будзем уступаць у спрэчкі з апалагетамі гэтых ідэй, толькі сціпла заўважым: сёння не з’яўляецца сакрэтам, што пралікі і недальнабачнасць правадыра, яго сяброўства з Гітлерам, навучанне нямецкіх афіцэраў у СССР і знішчэнне каманднага складу Чырвонай Арміі ў 1937-1938 гадах, а таксама пралікі ў падрыхтаванасці Чырвонай Арміі да абароны прывялі да трагічных наступстваў першых месяцаў вайны. Што ж тычыцца ўмелага кіраўніцтва ваеннымі дзеяннямі, то прыпісванне гэтай якасці Сталіну проста несур’ёзнае. Ён не быў прафесійным вайскоўцам, а сутыкненне гіганцкіх армій на фронце ў 1000 кіламетраў — не гульня ў бірулькі. Для такой работы ёсць выключныя спецыялісты. Такім чынам, узнікае натуральнае пытанне: хто быў вядучай фігурай у планаванні разгрому нямецка-фашысцкіх полчышчаў у савецкім ваенным кіраўніцтве? Гэта была асоба ці ўсё ж мы маем права казаць пра калектывы ўдзел і военачальнікаў, і палітычнага кіраўніцтва краіны ў распрацоўцы і паспяховым кіраўніцтве аперацыямі Чырвонай Арміі?

На пастаўленае пытанне ёсць адказ. Акрамя цэлай плеяды бліскучых савецкіх палкаводцаў, якія атрымлівалі перамогі на полі бою, — таго ж Жукава, Васілеўскага, Ракасоўскага, Конева і іншых — быў чалавек, які, на агульную думку, унёс вырашальны ўклад у распрацоўку найважнейшых аперацый Чырвонай Арміі. Гэтага славутага стратэга звалі Аляксей Інакенцьевіч Антонаў. Ён адзіны генерал, які атрымаў ордэн Перамогі, і фармулёўка ў ягоным узнагародным лісце выглядае зусім інакш, чым у іншых кавалераў найвышэйшай узнагароды. Яна канкрэтная — «За паспяховае планаванне баявых аперацый і каардынацыю дзеянняў франтоў».

ПЕРШЫЯ ВЫПРАБАВАННІ

...У Гродне ёсць старажытная вулачка, якая многія гады — і пры Расіі, і пры Польшчы — насіла назву Іерусалімскай. Хутчэй за ўсё, гэтае незвычайнае імя было звязана з тым, што вяла яна да двух могілак — праваслаўных і каталіцкіх. Савецкай уладзе, якая прыйшла ў Заходнюю Беларусь, гэтая назва рэзала слых, і яе перайменавалі ў вуліцу Танкістаў (у кожным заходнебеларускім горадзе ці нават мястэчку абавязкова ёсць такая назва).

Жыхары Гродна часта бывалі ў гэтым раёне горада, таму што тут размяшчаўся галоўны рынак. Але наўрад ці хто-небудзь ведаў пра тое, што ў невялікім драўляным дамку на Іерусалімскай нарадзіўся чалавек, жыццё якога, без перабольшання, сур’ёзна паўплывала на лёсы свету ў XX стагоддзі. Менавіта тут 120 гадоў таму, 15 верасня 1896 года, нарадзіўся Аляксей Інакенцьевіч Антонаў, будучы начальнік Генеральнага штаба Чырвонай Арміі — военачальнік, розумам якога былі спла-

наваны ўсе самыя паспяховыя аперацыі Чырвонай Арміі, пачынаючы ад бітвы на Курскай дузе і заканчваючы бітвай за авалоданне Берлінам і разгром Квантунскай арміі.

Сям’я Антонавых была інтэрнацыянальная, бацька Інакенцій Аляксеевіч — артылерыйскі афіцэр, з дваран, праўда, небагатых. Маці Тэрэза Ксавер’еўна — каталічка з польскіх шляхцічаў, сасланых у свой час у Сібір. Там і пазнаёміліся бацькі будучага генерала. Мяркуючы па фотاپартрэтах, якія вісяць у тым ліку і ў музеі гродзенскай 11-й школы імя генерала Антонава, гэта была прыгожая пара. І сын іх таксама не падвёў — яго розум, чалавечыя якасці, спакойны характар і яркую знешнасць адзначалі ўсе, хто ведаў яго.

Зачараваны цудоўным гродзенскім ландшафтам, Аля, як звалі яго ў сям’і, быў абсалютна перакананы, што звяжа сваю будучыню з вывучэннем прыроды. Як бы там атрымалася далей, сёння ніхто не скажа, але Аляксею яшчэ не споўнілася і васьмі, калі сям’я пераехала ў горад Астрог Валынскай губерні. Там у 1907-м ён паступае ў гімназію. Але ў наступным годзе нечакана памірае бацька (пражыў усяго 49 гадоў). Цяжкі ўдар — не толькі маральны, але і матэрыяльны: цяпер дзеці жывуць за кошт пенсіі, а маці, акрамя таго, падзарабляе рэпетытарствам.

У 1914-м Тэрэза Ксавер’еўна з дваймі дзецямі — Аляксеем і яго старэйшай сястрой Людмілай — перабіраюцца ў Петраград, дзе жывуць іх сваякі. Але злы рок даганяе іх сям’ю — праз год памірае і маці. Асірацелы сын не апускае рук, заканчвае гімназію і паступае на фізмат Петраградскага ўніверсітэта. Вучыцца няма на што, праз два месяцы ён пакідае ўніверсітэт і ідзе працаваць на завод. У разгары Першая сусветная вайна, ужо ў канцы 1916-га, ён аказваецца на фронце ў лейб-гвардыі егерскага палка. Спачатку прапаршчык, потым палкавы ад’ютант. У ліпені 1917-га на Паўднёва-Заходнім фронце ён атрымлівае асколачнае раненне ў галаву і першую ўзнагароду — ордэн Святой Ганны IV ступені «За адвагу».

Антонаў дэмабілізуецца. Успамінае сястра, Людміла Інакенцьеўна: «Аляксей вырашыў ажыццявіць колішнюю мару — стаць ляснічым — і паступіў у Петраградскі лясны інстытут... Заняткі ў інстытуце ішлі паспяхова, хоць даводзілася адначасова працаваць і ў харчовым камітэце Петраграда. Аднак вучыцца давялося рэвалюцыі, потым другая, і праз паўтара года яго прызвалі зноў, на гэты раз у Чырвоную Армію». Так з 11 красавіка 1919 года ён стаў кадравым вайскоўцам.

Падчас грамадзянскай вайны, ужо на пасадзе начальніка штаба 45-й брыгады 15-й дывізіі, Антонаў прайшоў літаральна агонь і ваду, у прыватнасці, у ліку першых фарсіраваў Сіваш.

Наступіў мірны час. Аляксей Інакенцьевіч працягвае службу на штабных пасадах. З атэстацыі 1925 года, падпісанай камандуючым войскамі Украінскай ваеннай акругі Іонам Эмануілавічам Якірам:

Генерал арміі, выдатны савецкі военачальнік і адзін з самых таленавітых штабных афіцэраў Савецкіх Узброеных сіл. Удзельнічаў у распрацоўцы ўсіх значных аперацый Вялікай Айчыннай вайны з 1942 года, браў удзел у рабоце Ялцінскай і Патсдамскай канферэнцый. Адзіны генерал, узнагароджаны ордэнам «Перамога» (астатнія кавалеры гэтага найвышэйшага ордэна мелі званне, не ніжэйшае за маршала).

«Валодае мяккім характарам, шырокай ініцыятывай, кемлівы, умела разбіраецца ў любым становішчы... Каштоўны, незалежны штабны работнік. Важныя якасці: акуратнасць і настойлівасць».

У 1928 годзе Антонаў паступае на камандны факультэт Ваеннай акадэміі імя Фрунзэ. Ён заканчвае яго ў 1931-м, авалодаўшы не толькі спецыяльнымі ведамі, але і замежнымі мовамі. Пасля года працы ў войсках яго зноў накіроўваюць у акадэмію, на толькі што створаны там новы факультэт — аператыўны. Пасля яго заканчэння ў 1933-м Антонаў атрымлівае дыплом з адзнакай і такую характарыстыку: «Выдатны аператыўна-штабны работнік, гатовы для работы ў вышэйшых штабах».

Неўзабаве ён ужо начальнік аператыўнага аддзела штаба Харкаўскай ваеннай акругі. А ў 1936-м ствараецца Акадэмія Генеральнага штаба, і Антонава запрашаюць у першы набор яе слухачоў. Праз год наркам Варашылаў забірае яго адтуль і прызначае начальнікам штаба Маскоўскай ваеннай акругі. У канцы 1938-га адбываецца новы паварот у ягоным лёсе: Антонаў становіцца выкладчыкам Акадэміі імя Фрунзэ. І да таго ж вядзе навуковую працу, у прыватнасці аналізуе тактыку нямецкіх войскаў у наступленні і эвалюцыю прымянення танкавых злучэнняў на прыкладзе грамадзянскай вайны ў Іспаніі. У сакавіку 1941 г. генерал-маёр Антонаў атрымаў прызначэнне намеснікам начальніка штаба Кіеўскай асобай ваеннай акругі (КАВА). Менавіта яму, знаўцу баявых дзеянняў вермахта, трэба было рыхтаваць войскі на заходняй мяжы СССР для адбівання нямецкай агрэсіі, якая няспынна набліжалася.

Аднак у поўнай меры выканаць гэтую задачу не ўдалося.

Да моманту прыбыцця Антонава ў Кіеў укамплектаванасць войск КАВА складала 65-70%. Таму невыпадкова, што ў першыя дні вайны часці акругі панеслі цяжкія страты. 24 чэрвеня 1941 года генерал Антонаў атрымлівае прызначэнне на пасаду начальніка штаба Кіеўскай асобай ваеннай акругі, паспяхова працягваючы распачатую ім некалькі раней мабілізацыйную работу. Ён жа займаўся пытаннямі эвакуацыі насельніцтва, цывільных і ваенных прадпрыемстваў і матэрыяльных каштоўнасцяў з прыфрантавой паласы, фарміраваннем новых ваенных часцей і падраздзяленняў. У жніўні 1941-га Антонаў вядзе работу па фарміраванні кіравання Паўднёвым фронтам і пасля ўзначальвае яго штаб.

Крытычнае становішча восені 1941 г. таксама дазволіла Антонаву праявіць свае навыкі. У канцы жніўня — пачатку верасня нямецкая група армій «Поўдзень» выйшла да Дняпра на шырокім фронце ад Херсона да Кіева, частка злучэнняў праціўніка ўжо фарсіравала Дняпро, і да канца верасня савецкія войскі былі адкінутыя на 100 кіламетраў да Мелітопаля. 5 кастрычніка Антонаў выязджае на месца баёў у штаб 9-й арміі для распрацоўкі мерапрыемстваў па вывадзе войскаў з-пад пагрозы ў раёне Растова-на-Доне. Ведучы цяжкія баі супраць больш падрыхтаванага саперніка, савецкае ваеннае кіраўніцтва, тым не менш, не ігнаравала ваенна-аналітычнай работы. Генералу Антонаву было даручана абавольніц вопыт, назапашаны за першыя месяцы вайны.

Менш чым за месяц ён сабраў і апрацаваў усе даныя, вынікам чаго сталі рэкамендацыі па вядзенні бою, разведцы, маскіроўцы і ўзаемадзеянні сіл. Праведзеная Антонавым работа адыграла ключавую

ролю ў Растоўскай абарончай аперацыі 1941 года. Своечасова зробленая перагрупоўка, дбайнае ўмацаванне абарончых пазіцый і больш эфектыўнае ўпраўленне дзеяннямі войскаў дазволілі прадухіліць фарсіраванне немцамі ракі з ходу. Больш за тое, 1-я танкавая армія фон Клейста была адкінута контрударам 9-й арміі на 10-15 кіламетраў.

У пачатку снежня 1942 года начальнік Генеральнага штаба А.М. Васілеўскі прапанаваў Антонаву пасаду свайго намесніка — начальніка Аператыўнага ўпраўлення Генеральнага штаба, асабліва падкрэсліваючы ўхваленне яго кандыдатуры асабіста І.В. Сталіным. 11 снежня Антонаў прыбыў у Маскву.

У СТАЎЦЫ

Да таго, пакуль прызначылі А. Антонава на гэтую пасаду, начальнікі Аператыўнага ўпраўлення Генштаба змяняліся 7 разоў на працягу паўгода. У абавязкі начальніка ўпраўлення, апроч іншага, уваходзілі штодзённымі даклады Стаўцы аб становішчы спраў на франтах. Першы час на пасадзе начальніка Аператыўнага ўпраўлення Антонаў да працы са Стаўкай практычна не прыцягваўся. Ды і праца ў Генеральным штабе была для яго не зусім камфортнай. Ён некалькі разоў хадайнічаў аб пераводзе назад на фронт, бліжэй да месца падзей, аднак увесь час атрымліваў адмову. Больш за тое, Васілеўскі ў адным з дакладаў характарызаваў Аляксея Інакенцьевіча як выключна каштоўнага чалавека для Генштаба і Стаўкі.

Асноўным напрамкам работы Антонава было стратэгічнае планаванне. Пачынаючы з Курскай аперацыі, Антонаў удзельнічаў у распрацоўцы ўсіх ключавых аперацый і кампаній Узброеных Сіл СССР, па некалькі разоў на дзень бываючы з старанна падрыхтаванымі дакладамі ў Вярхоўнага Галоўнакамандуючага І.В. Сталіна. Асабліва цесна ў гэты перыяд генерал Антонаў працаваў з Васілеўскім і Жукавым. Агульнай задумай аперацыі на Курскай дузе было супрацьпастаўленне чаканаму нямецкаму наступу ў глыбока эшаланіраваную абарону, пастаянна аслабляючы нямецкія войскі ў баях, а затым — пераход у контрнаступленне і знішчэнне сіл праціўніка. У цэлым гэтая задума ў ходзе абарончага этапу бітвы была паспяхова прыведзена ў жыццё.

Значны ўклад А.І. Антонаў унёс у трэцюю зімовую ваенную кампанію, планаванне якой пачалося ў лістападзе 1943 г. У задумы Стаўкі ВГК уваходзіла разгортванне поўнамаштабнай наступальнай аперацыі на шырокім фронце ад Балтыкі да Чорнага мора сіламі войскаў усіх родаў і франтоў. У сваіх успамінах — нарысе аб Антонаве — генерал Шцяменка пісаў:

«У Вярхоўнага Галоўнакамандуючага Аляксея Інакенцьевіча карыстаўся вялікім аўтарытэтам за веданне справы, за мужнасць, якія выказваліся ў прамаце і прайдзівасці дакладаў, у якіх нішто не перабольшвалася. Усё зайсёды адпавядала прайдзе, якой бы цяжкай яна ні была. Мабыць, аўтарытэтам Антонаў карыстаўся і за тое, што адважваўся, калі было трэба, пярэчыць Сталіну і, ва ўсяім выпадку, выказваць сваю думку».

Немалую ролю адыгралі і асабістыя якасці першага намесніка начальніка Генштаба, на што Шцяменка звяртае асаблівую ўвагу: «Без перабольшвання можна сказаць, што Аляксей Інакенцьевіч быў чалавекам выключным. Яго адметнымі рысамі з’яўляліся перш за ўсё высокая эрудыцыя, агульная і асабліва ваенная культура, якія выяўляліся ў шырыні і глыбіні падыходу да ўсіх пытанняў работы, у мове, паводзінах, стаўленні да людзей. За шэсць гадоў сумеснай працы ў Генеральным штабе мне ні разу не даводзілася бачыць яго раззлаваным, каб ён сварыўся на кагосьці, прыніжаў. Ён валодаў дзіўна роўным, ураўнаважаным характарам, які нічога, аднак, агульнага не меў з мяккацеласцю. Ураўнаважанасць і сардэчнасць у Антонава спалучаліся з рэдкай цвёрдасцю і настойлівасцю...».

Цяпер правадыр ужо не прымае ніводнага рашэння, не абмеркаваўшы яго папярэдне з Аляксеем Інакенцьевічам. Ён выклікае яго часам па некалькі разоў на дзень. У 1943—1945 гадах толькі ў крамлёўскім кабінёце Сталіна Антонаў бываў не менш за 238 разоў — больш, чым хто-небудзь з кіраўнікоў наркамата абароны і Узброеных сіл, і больш, чым усе камандуючыя ўсімі франтамі за ўвесь час вайны, разам узятыя.

Пра гэта ж сведчыць (у сваіх мемуарах) вядомы авіяканструктар Аляксандр Сяргеевіч Якаўлеў, які таксама часта бываў у Крамлі: «Антонаў быў вельмі блізкі да Сталіна, той лічыўся з яго думкай, меў да яго відавочную сімпатыю і давер, праводзіў ўдваіх з ім доўгія гадзіны, абмяркоўваючы становішча на франтах і плануючы будучыя аперацыі. Антонаў трымаўся проста, без пыхі і гонару. Ён быў заўсёды сціпла адзеты — гімнасцёрка, брыджы, боты, і толькі генеральскія пагоны выдавалі яго высокае становішча ў войску».

Наступіў 1944 год, і самай яркай старонкай ваеннай дзейнасці выдатнага стратэга стала Беларуская наступальная аперацыя, вядомая пад назвай «Баграціён». Вясюю паступілі прапановы камандуючых франтамі аб магчымых дзеяннях на іх напрамках. Ацаніўшы і ўзважыўшы гэтыя меркаванні, улічыўшы дыслакацыю і стан гітлераўскіх армій, Антонаў з удзелам вядучых спецыялістаў Генштаба распрацаваў прынцыпова новую аператыўную задуму. Галоўным у летняй кампаніі 1944 года становіўся разгром беларускай і львоўскай груповак праціўніка. Звязаныя з гэтым аперацыі намячаліся на вялізнай прасторы, а падрыхтоўка нагадвала закручаны дэтэктыў.

Цалкам з задуманым планам былі знаёмыя ўсяго пяць чалавек: першы намеснік Вярхоўнага Галоўнакамандуючага, начальнік Генштаба і яго намеснік, начальнік Аператыўнага кіравання і адзін з яго намеснікаў. Перапіска на гэтую тэму была забаронена, тэлефонныя размовы і тэлеграмы — таксама. Аператыўныя планы для франтоў распрацоўвалі сакрэтна 2-3 штабісты, пісаліся яны ад рукі і дакладваліся камандуючым пры асабістым кантакце ў Стаўцы.

Была арганізавана шырокамаштабная кампанія па дэзынфармацыі праціўніка.